

УДК 94(439):338.24.021.8+316.422

Пендзей І.В.

КАРОЙ ГРОС: ОСНОВНІ ПРІОРИТЕТИ ПОЛІТИКИ РЕФОРМ (1987-1989 рр.)

Аналізуються соціально-економічні реформи уряду Кароя Гроса, його діяльність як генсека комуністичної партії. Розкриваються особливості світоглядного бачення угорськими «младореформаторами» назрілих проблем суспільного розвитку країни і пропонувані ними шляхи їх вирішення. Поділяючи поширене в угорській та російській історіографії критичне сприйняття діяльності К. Гроса на найвищому державному і партійному постах, робиться спроба дати збалансованішу оцінку його ролі у здійсненому переході країни до нової суспільної і політичної якості – багатопартійності, парламентської демократії, людських прав, тобто фактичній зміні системи. Висвітлюється міжнародна діяльність К. Гроса, наводяться оцінки його реформ М. Горбачовим і Р. Рейганом. Діяльність К. Гроса характеризується на тлі погіршення основних показників розвитку країни, кризи однопартійного соціалізму, міжнародних викликів. Значна увага надається характеристиці процесу ідейно-організаційного надлому у правлячій партії, діяльності реформістських сил радикального спрямування, які групувались навколо І. Пожгаї, з'ясовуються обставини зниження впливу «младореформаторів» і усунення К. Гроса з політики. Він не зумів подолати спадщину помилок УСРП, відстоював її в оновлених штатах, не підтриманих угорцями на парламентських виборах 1990 р.

Ключові слова: К. Грос, реформи, національні меншини, угорська історіографія, «новорежимники», однопартійний соціалізм, УСРП, УСП, вибори.

Карой Грос – прем'єр міністр Угорської Народної Республіки (УНР) (25 червня 1987 р. – 23 листопада 1988 р.), Генеральний секретар Угорської соціалістичної робітничої партії (УСРП) (22 травня 1988 р. – 7 жовтня 1989 р.), обіймав вищий урядовий і партійний пости у період суспільних змін і потрясінь в Угорщині, коли народне господарство країни, значною мірою пов'язане зі світовою економікою, опинилося на межі прірви [1, с. 138-143]. Упродовж років обсяг виробництва скорочувався, життєвий рівень населення падав і, як наслідок, зростало його невдоволення. Темпи економічного зростання Угорщини були найнижчими серед східноєвропейських країн, а її поточний рахунок платіжного балансу щороку був від'ємним [2, р. 29].

На думку російського історика Б. Желіцкі, зосередивши у своїх руках владу партійні младореформатори (К. Грос і його однодумці) мали намір «не тільки очолити процес змін, але і “залізною рукою” зупинити розпад, що намітився, і спробувати вивести країну з кризи» [3, с. 62]. К. Грос, стверджує дослідник, допустив низку помилкових політичних рішень, котрі ослабили його вплив у країні: «Так чи інакше, йому не вдалось завоювати особливий авторитет ні у партії, ні у державі, що визначило короткотерміновість його правління, обмеженість реформ, які він проводив» [3, с. 63].

В угорській історіографії негативний імідж К. Гроса також пов'язують з розгоном міліцією масової демонстрації в Будапешті 16 червня 1988 р., яка

вимагала реабілітації І. Надя, маніфестації у Будапешті у листопаді 1988 р., проведеної на підтримку повсталих румунських робітників у Брашові. Гострій критиці піддаються його публічні обійми й поцілунки з румунським диктатором Н. Чаушеску під час зустрічі в Арадї (СРР, 28 серпня 1988 р.) [4, о. 237-238; 5, о. 375].

Поведінка К. Гроса не узгоджувалась з домінуючим серед угорців розумінням необхідності проведення щодо режиму Н. Чаушеску твердого курсу через його асиміляційну політику стосовно угорської національної меншини. Націонал-шовіністичний курс Н. Чаушеску в період так званої «бульдозерної політики», яка передбачала «систематизацію сіл» у Трансильванії, де проживало півтора мільйони угорців румунського походження (на 1988 р. – найбільша національна меншина в Європі), прирікав на знищення сотні угорських сіл, матеріальної культури угорців. 27 червня 1988 р. у Будапешті відбулася мирна демонстрація, учасники якої (25-30 тис. осіб) висловили протест проти запланованих у Румунії заходів щодо зміни територіально-адміністративного устрою, зокрема, ліквідації невеликих сіл, де проживають громадяни угорської, німецької, румунської національності, і переселенню їх у більші населені пункти, зневажання прав національних меншин, знищення здавна існуючої культури поселень [5].

Відбувалась дискримінація угорської національної меншини в галузі освіти (її важко було отримати на рідній мові), використання угорської мови, угорських географічних назв, угорських імен. Вперше стало відомо про зростаючу нелегальну еміграцію із Румунії в Угорщину [6, с. 17]. Але позитивних змін у становищі трансильванських угорців, які піддавались переслідуванню румунським режимом країни не відбулося. Провина ж за провал спроби нормалізувати угорсько-румунські відносини лежала не на угорській, а румунській стороні.

Також К. Гроса звинувачують у переоцінці ним можливості виникнення у країні «хаосу», «анархії» та «білого терору», про що він заявляв, виступаючи у Палаці спорту в Будапешті 29 листопада 1988 р. Звинувачують його і у «намаганнях перешкодити становленню багатопартійної системи» [4, о. 237-238]. Зокрема, посилаються на твердження, висловлені ним у листопаді 1988 р. про те, що однопартійна система в Угорщині так чи інакше збережеться до 1990 р., а для встановлення справжнього політичного плюралізму знадобляться десятиліття [7; 8].

Ці та інші прорахунки, твердить Б. Желіцкі, не додали йому популярності. К. Грос залишився прихильником «демократизації в межах однопартійної системи». Він намагався подолати кризу кадарівського соціалізму зверху, шляхом наведення «нового порядку», тому за ним і його прибічниками закріпився епітет «новорежимники» [3, с. 63; 5, о. 375].

Проте роль К. Гроса у переході Угорщини до демократії, хоч і неоднозначна, але досить помітна. Він, обіймаючи пост першого секретаря Будапештського

міського комітету УСРП, у березні 1985 р. на XIII з'їзді УСРП заявив про необхідність радикальних змін в економіці та політичній системі [9, с. 57]. Водночас його обирають у Політбюро ЦК УСРП [10, с. 125].

Влітку 1986 р. К. Грос, на пропозицію Генерального секретаря УСРП Я. Кадара, очолив розробку програми стабілізації економічного і соціального розвитку на 1987-1990 рр., на основі якої була опрацьована урядова програма розвитку до 1991 р., затверджена Державними зборами УНР у вересні 1987 р. Завданнями програми було зупинити зростання заборгованості в конвертованій валюті, зберегти платоспроможність країни, розширити експорт, збільшити виробництво рентабельної і конкурентноспроможної на західних ринках продукції, скоротити надлишок робочої сили [11]. Для її виконання, на думку К. Гроса, необхідно було залучити нове покоління керівників. «Переконаний, – наголошував він в одному із інтерв'ю, – що нам потрібна багатоманітність індивідуальностей. Кожна людина, а тим більше керівник, повинен привносити свої знання, переконання, життєвий досвід, а не намагатись вгадувати думку керівництва. Людина розумна не від того, в якому кріслі вона сидить. Треба вміти слухати і переконувати. Такі вимоги політичного підходу, вони залишаються незмінними незалежно від посади, яку займає людина» [9, с. 59].

Як глава уряду К. Грос домогся певних успіхів у реалізації програми стабілізації [12, с. 116-118]. Було завершено проведення банківської реформи, розпочатої 1 січня 1987 р., внаслідок чого в Угорщині склалась традиційна дворівнева система [13, с. 48-50].

Уряд прийняв рішення про послідовне застосування закону 1986 р. щодо ліквідації збиткових підприємств, які, за деякими підрахунками, склали близько 30% від загальної кількості, дотації яким становили 35 млрд. форинтів. На кінець 1987 р. близько 10 угорських заводів і фабрик, зокрема машинобудівне підприємство «Ганз-МАВАГ» оголосили банкрутами [14].

Певні успіхи в проведенні реформ нівелювались повільною модернізацією структури виробництва, а також незадовільною була ефективність експортної діяльності. Особливу стурбованість викликав зростаючий зовнішній борг країни (на кінець 1987 р. – 10,9 млрд. дол.), а також те, що більшість угорського експорту припадала на країни Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ) – 53,5% (зокрема частка СРСР – 30,6%) [15, с. 64-65].

У 1988 р. уряду К. Гроса вдалось дещо знизити заборгованість країни за рахунок збільшення доларового експорту і переходу на поставки продовольства в СРСР за світовими цінами. Шляхом збільшення кількості спільних підприємств з 59 до 220 було залучено близько 200 млн. дол. інвестицій [16].

З 1 січня 1988 р. уряд К. Гроса запровадив нову систему оподаткування і дотацій, яка, на його погляд, мала забезпечити справедливий перерозподіл доходів, сприяти підвищенню зацікавленості підприємств в отриманні високих прибутків і спрямуванні їх на перебудову промислової структури і прискорення технічного оновлення. Господарські одиниці самостійно, без вказівок уряду,

мали вирішувати питання підвищення заробітної плати, зовнішньоекономічних зв'язків тощо [11].

Водночас було введено податок на особистий дохід громадян, який вони отримували від індивідуальної трудової діяльності. Це позначилось на платоспроможності 4-5% громадян, зайнятих у приватному секторі соціалістичного господарювання Угорщини. У результаті цього низка працівників, зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю, змушені були здати свої патенти.

У відповідь на спробу здійснення реструктуризації угорських шахт, яка мала би до певної міри призвести до згортання неефективного виробництва, почалися страйки шахтарів. Побоюючись можливої політичної дестабілізації, К. Грос власним втручанням зупинив цей процес, адже, напевне, враховував досвід Польщі, в якій страйки склали серйозний фактор у посиленні політичної нестабільності [17, р. 124].

Серед реформ уряду К. Гроса, варто виділити припинення багаторічної практики будівництва великих промислових підприємств, яка виснажувала фінансові ресурси. Він змушений був вдатися до скорочення або відміни державних дотацій на багато споживчих товарів, хоч це і призвело до зростання цін і скорочення реальної заробітної плати.

З 1 січня 1988 р. уряд запровадив реформу цін, метою якої було наблизити ціни до затрат на виробництво, зробити їх реальними. Роздрібні ціни підвищили на 14-15%, хоч утримати їх на запланованому рівні не було можливості. Адже на міжнародних ринках, від яких Угорщина залежала, наголошував К. Грос, піднімалась вартість сталі, пластмас, паперу і тощо. У 1988 р. споживчі ціни в Угорщині збільшились на 16% [18, с. 125].

«Відпустивши» ціни, уряд створив значний простір для вільного ціноутворення і, відповідно, замість засобів директивного регулювання в галузі ціноутворення задіяв економічні. Але внаслідок об'єктивних обставин продовжували зростати масштаби інфляційних процесів. Щоб зберегти збалансованість внутрішнього ринку в Угорщині в кінці 1988 р. запровадили митні обмеження на закупку і вивіз споживчих товарів іноземними туристами [18, с. 125].

Аби не допустити різкого зниження життєвого рівня населення, уряд К. Гроса використав систему виплати грошових компенсацій. Водночас йому довелось вирішувати проблему збільшення дефіциту бюджету.

Зазначимо, що використані урядом К. Гроса інструменти реформування командно-адміністративної економіки, зокрема нова податкова система, не мали аналогів у соціалістичному таборі.

Уряд К. Гроса домогся певних успіхів у досягненні тіснішого співробітництва з Європейською економічною спільнотою. У вересні 1988 р. Угорщина, перша із країн РЕВ, підписала з нею угоду про торговельно-економічне співробітництво [19, с. 69].

Зростали в Угорщині роль і вплив іноземного капіталу. Міжнародний валютний фонд (МВФ) ще у 1987 р. рекомендував ввести податкову систему, аналогічну існуючій у західноєвропейських державах [20, с. 13], яку розробив і втілював у життя уряд К. Гроса.

Загалом, уряду К. Гроса, незважаючи на певні успіхи, не вдалось надати угорській економіці відчутної динаміки, масштаби інфляційних процесів продовжували розширюватись. Водночас проводилася політика обмеження капіталовкладень, стала чітко вираженою тенденція до скорочення дефіциту платіжного балансу і бюджету, вдалось призупинити збільшення грошової маси в основному за рахунок скорочення засобів на поточних рахунках підприємств, за стриманого зростання готівки в обігу і збільшення темпів інфляції у споживчому секторі [21, с. 116-117].

23 листопада 1988 р. К. Грос втратив посаду прем'єр-міністра Угорщини. Головою Ради Міністрів УНР був обраний секретар ЦК УСРП М. Немет – один із найбільш популярних політичних діячів в Угорщині, представник молодого покоління політиків. «Я вельми незадоволений зробленим, – заявив К. Грос, – підводячи підсумки 16-місячного перебування на посаді голови уряду, щоправда, я був би такої ж думки і в тому випадку, якщо би результати були більшими. Все ж мені здається, що в порівнянні з урядовою програмою ми динамічно просуваємось вперед, хоча я знаю, що громадськість цього не відчуває і навіть висловлює незадоволення» [9, с. 69].

К. Грос повідомив, що за період його перебування на чолі уряду була розпочата підготовка 30 нових законів, спрямованих на забезпечення політичних і економічних реформ, зміцнення правової держави. «З усією відповідальністю заявляю, що урядова програма реальна, здійснима, хай не за три, а за чотири роки, і нема необхідності змінювати цілі» [9, с. 69].

Новий період у політичній діяльності К. Гроса, як і в сучасній історії Угорщини, започаткували рішення Всеугорської конференції УСРП (20-22 травня 1988 р.) [22, с. 108-115]. 22 травня 1988 р. пленум ЦК УСРП обрав К. Гроса Генеральним секретарем ЦК УСРП. Як генсек К. Грос мав забезпечити виконання рішень, які передбачали не ліквідацію соціалізму, не заміну його іншою соціально-економічною моделлю, а лише його вдосконалення шляхом перебудови на засадах самоуправління, у напрямі до демократичного соціалізму. Тому, на наш погляд, не варто недооцінювати роль К. Гроса і його однодумців – поміркованих реформаторів, у справі переходу країни до парламентської демократії, просуванні шляхом економічної трансформації.

Центристи, помірковані реформатори в УСРП, яким була властива обережність, прагнення уникнути конфліктів, а також дещо перебільшене побоювання за національну єдність угорців, не могли не зважати на історичний досвід політики реформ І. Надя у 1956 р., спроби відколотись від Москви у Чехословаччині у 1968 р., або Польщі у 1980-1981 рр., та їх наслідки.

Невипадково К. Грос, обраний на найвищі державну і партійну посади, перші закордонні візити здійснив до Москви, інформуючи радянське партійно-політичне керівництво щодо угорських реформ.

Перебуваючи на вищих посадах Угорщини К. Грос мав низку зустрічей із західними державними діячами. У травні 1988 р., після обрання Генеральним секретарем УСРП, К. Грос відвідав Велику Британію, а 26-28 липня 1988 р. – здійснив офіційний візит до США. Це був перший за 42 роки (в червні 1946 р. США відвідав прем'єр-міністр Угорщини Ф. Надь) візит до США голови уряду Угорщини. К. Грос став також першим угорським комуністичним лідером, що відвідав Вашингтон. Він зустрівся з президентом США Р. Рейганом, членами його адміністрації і представниками ділових кіл. Поїздка К. Гроса дала поштовх розвитку економічних зв'язків з США [23, с. 87-90]. З Вашингтона він з короткочасним візитом прибув до Канади, де його прийняв прем'єр-міністр М.Б. Малруні. У 1988 р. К. Грос здійснив поїздки до Польщі, НДР, Ірану, Австрії, Іспанії та Франції [19, с. 71].

Водночас у міжнародних політичних колах ширився інтерес до Угорщини, причини якого корінились у змінах, які відбувалися у країні і, зокрема, в кадровому складі УСРП та реформах уряду К. Гроса. У квітні 1988 р. у Будапешт з офіційним візитом прибув член Політбюро ЦК КПРС, Голова Ради Міністрів СРСР М. Рижков [24]. 10 листопада 1988 р. в Угорщину з робочим візитом прибув член Політбюро, секретар ЦК КПРС О. Яковлев, який обговорив з К. Гросом та іншими лідерами УСРП питання подальшого співробітництва партій. Під час візиту була підписана Комплексна програма удосконалення ідеологічного співробітництва між КПРС і УСРП [25, с. 152].

Внутрішні зміни в Угорщині викликали помітний інтерес не тільки в СРСР, але й на Заході, зокрема у США. У зверненні до угорського народу, переданому Угорським телебаченням напередодні візиту К. Гроса у США, Р. Рейган зазначив, що він з великим зацікавленням слідкує за сміливими економічними реформами в Угорщині [26, с. 2]. Щодо прагнення США до конструктивної співпраці з Угорщиною, яка проводить політику реформ, зазначав й президент США Дж. Буш під час візиту до Будапешту 11-13 липня 1989 р., обіцяючи їй певну допомогу [27].

Спілкування із західними політиками спонукало К. Гроса до глибшого осмислення назрілих у країні реформ, пошуку прагматичніших підходів у розв'язанні внутрішніх проблем, відходу від застарілих ідеологем. Під час державного візиту до США, відповідаючи на запитання представників угорської еміграції (у США проживає угорська діаспора кількістю 1,5 млн. американців угорського походження, зокрема родичі самого К. Гроса, емігранти, які покинули Угорщину після кривавої розправи радянських військ над повстанцями восени 1956 р.) стосовно переоцінки подій «будапештської осені» 1956 р., які за Я. Кадара трактувались як «контрреволюційна змова», «путч», він заявив: «Угорський уряд не має наміру реабілітувати Імре Надя,

який під час контрреволюційного заколоту займав пост прем'єр-міністра країни». Симптоматичною, однак, була обіцянка угорського високопосадовця, що прах І. Надя, страченого у 1958 р., його родина зможе перенести з безіменної могили до місця вічного спочинку [26, с. 2].

Під тиском стрімко зростаючих у країні суспільно-політичних змін та впливу Заходу К. Грос змушений був спростовувати власні ретроградні заяви, що свідчило не тільки про його непослідовність, але й пошуки рішень, спрямовані на вирішення складних і важких проблем угорської дійсності, таких як демократизація політичної системи, створення парламентської демократії, правової держави, формування ринкової економіки.

Виступаючи на сесії Державних зборів УНР у 1989 р. К. Грос зазначив: «Керівну роль партії в Угорщині необхідно переосмислити в умовах однопартійної системи, але, в принципі, я не виключаю можливість багатопартійної системи» [28, с. 34]. 10-11 лютого 1989 р. пленум ЦК УСРП виступив з ініціативою створення багатопартійної системи. Коментуючи рішення пленуму лідер партії зазначив у телевізійному інтерв'ю, що, на його думку, багатопартійна система дасть змогу створити атмосферу конкурентності між партіями, вимагатиме більшої віддачі, суворішого додержання моральних і політичних норм. Він зазначив, що діяльність партій повинна відповідати положенням конституції [29].

У проекті резолюції ЦК УСРП щодо актуальних питань політичної реформи, який у лютому 1989 р. був винесений на всенародне обговорення, ЦК запропонував, щоб процес демократичного здійснення влади розвивався в межах багатопартійної системи за громадського контролю. Водночас зазначалося, що послідовний перехід до багатопартійної системи може реалізовуватися внаслідок природних суспільних процесів, а на думку ЦК УСРП, суспільство було не підготовлено до швидкого введення нової політичної структури заснованої на багатопартійності [30].

Серед питань, у яких К. Грос не поступився принципами і не відійшов від стереотипів минулого, варто виділити переоцінку подій 1956 р. Нову оцінку цих подій, яку дав член Політбюро ЦК УСРП І. Пожгаї 28 січня 1989 р., він не сприйняв. Виступаючи на пленумі ЦК УСРП 1989 р., К. Грос рекомендував ЦК констатувати, що вважає заяву І. Пожгаї передчасною [29].

Криза, що неминуче охоплювала країну, вимагала від УСРП, яка прагнула виконувати визначальну роль у суспільстві, впровадження нових дієвіших рішень – розширення гласності, процесу демократизації системи політичних інститутів, розвитку плюралізму. Ініціатива їх проведення поступово переходить до представників радикального крила в УСРП, яке групувалось навколо І. Пожгаї, Р. Ньєрша, М. Сюреша.

Бурхливі дискусії щодо ситуації в партії та країні, які розгортались в ЗМІ та всередині УСРП, супроводжувались втратою довіри до «младореформаторів». У результаті обрані після Всеугорської конференції партії Генеральний

секретар УСРП К. Грос і всі члени Політбюро ЦК УСРП 12 квітня на пленумі ЦК, на пропозицію генсека, подали у відставку. Було обрано змінене Політбюро, яке складалось не з 11 як у минулому, а з 9 членів. Хоч генсеком партії знову було обрано К. Гроса, пленум вивів із Політбюро Я. Береца, Я. Лукача (секретарі ЦК), Ю. Чехака (міністр соціального забезпечення і охорони здоров'я), І. Сабо (голова Всеугорської ради сільгоспокооперативів) [31]. До складу Політбюро уведені М. Яшшо (перший секретар Будапештського міському УСРП) і П. Ваштаг (перший секретар обкому партії області Чонград). У західній пресі писали, що із Політбюро пішли «консерватори» [32].

Процес диференціації поглядів, який відбувався в УСРП щодо темпів і суті політики реформ, призвів до чергових кадрових змін і водночас структури управління в УСРП. Травневий 1989 р. пленум ЦК УСРП звільнив з посади голови партії Я. Кадара, який керував УСРП з жовтня 1956 р., і вивів його з ЦК [33]. Рішенням пленуму ЦК УСРП 24 червня 1989 р. новим головою партії став Р. Ньєрш (член ЦК з 1957 р. і Політбюро ЦК УСРП у 1966-1975 рр. і з травня 1988 р.). Червневий пленум розпустив Політбюро ЦК і утворив нові керівні органи УСРП – Політвиконком у складі 21 особи і Президію, до складу якої увійшли Р. Ньєрш (став фактичним лідером УСРП), К. Грос (продовжував виконувати функції генерального секретаря партії), голова Ради Міністрів М. Немет і державний міністр І. Пожгаї [34, о. 27; 35; 36; 37, с. 35-36].

Кадрові новації відображали зміни в розстановці сил в УСРП – втрату впливу прихильників модернізації системи в дусі комуністичного трактування демократичного соціалізму – К. Гроса та його прибічників і посилення активних реформаторів-радикалів. Їхнє політичне кредо найточніше висловив член Політбюро ЦК УСРП, державний міністр І. Пожгаї в ефірі радіостанції «Вільна Європа»: «Стало зрозуміло, що сталінізм неможливо реформувати... рішення може бути спрямоване тільки на те... щоб ліквідувати режим сталінського типу разом з його ідеологією» [38, с. 3].

Було зрозуміло, що «стара» УСРП, очолювана К. Гросом, хоч і зазнала деякого оновлення, але не здатна забезпечити демонтаж кадарівського варіанту «сталінської моделі». Прихильники політичної перебудови і зміни діючої в Угорщині дещо реформованої традиційної моделі соціалізму великі надії покладали на черговий з'їзд УСРП. Напередодні вони об'єдналися на основі платформи «Союз прихильників реформ», їх кількість сягнула 464 особи, а до закінчення з'їзду внаслідок приєднання членів деяких інших платформ – близько 800 осіб [39, с. 97].

З'їзд УСРП розпочав роботу 6 жовтня 1989 р. Центральним у його роботі було питання щодо майбутнього партії – продовжить УСРП свою діяльність або буде створена нова партія. Першим з обґрунтуванням необхідності створення нової партії до делегатів звернувся голова УСРП Р. Ньєрш. Натомість генсек УСРП К. Грос в усному доповненні до звітної доповіді ЦК основний наголос зробив на оновленні партії, а не створенні нової [39, с. 98].

Виступаючи в дискусії, член Президії ЦК УСРП І. Пожгаї висловився за створення якісно нової партії та запропонував її назву – Угорська соціалістична партія (УСП) [40]. Після цього до делегатів звернувся Р. Ньєрш з обґрунтуванням підготовленої в редакційній комісії після тривалого обговорення резолюції, яка проголошувала заснування УСП. За заснування партії проголосували 1202 депутати, проти – 159, утримались – 38 [41, с. 38]. За оцінкою учасника з'їзду, політолога М. Біхарі: «Припинила свою діяльність лібералізована і раціоналізована партія більшовистського типу, виникла можливість створення партії європейського соціалістичного типу» [42].

Положення щодо характеру нової партії, цілей і засобів її діяльності знайшли відображення у прийнятих з'їздом основних рішеннях – резолюції про Угорську соціалістичну партію, Програмній заяві і Статуті УСП, документі про уроки історичного шляху. Метою діяльності партії вказувався демократичний соціалізм, який в розумінні І. Пожгаї був ближче до європейських соціалістичних рухів, лівих європейських традицій, ніж до комуністичних ідей. Угорська соціалістична партія відкидала можливість диктатури пролетаріату, не декларує як основний принцип керівну роль партії і демократичний централізм [39, с. 101].

Однак деякі члени УСРП відмовились визнати резолюцію з'їзду щодо перейменування партії і зміну її політичного курсу, оскільки, на їх думку, таке важливе рішення можна прийняти лише на загальнопартійному референдумі [43]. Водночас було зазначено, що юридично УСП стане спадкоємницею і продовжувачем діяльності попередньої партії, однак формально про розпуск чи припинення діяльності УСРП рішення прийняте не було. Негативно до створення УСП поставилися деякі платформи, що діяли в лавах УСРП, зокрема «Марксистська єдність», товариство Ференца Мюнніха, рух «Об'єднання за соціалізм» [44]. Ідеолог УСРП Я. Берец, лідер платформи «Згуртованість», підтримав лінію комуністів-реформаторів, але вони не вбачали в ньому можливого союзника, тому він ще на з'їзді заявив, що УСРП не припинила своє існування [45, о. 22].

Через тиждень після закінчення з'їзду УСРП та установчого з'їзду УСП, керівник платформи «Марксистська єдність» Р. Рібанскі виступив з ініціативою проведення з'їзду УСРП і продовження її роботи. У засіданні взяло участь близько тисячі осіб, а Р. Рібанскі висловив незгоду з рішенням про створення нової партії та зазначив, що платформа «Марксистська єдність» самороспускається на користь оновлюваної УСРП [44]. Р. Рібанскі також заявив, що до кінця 1989 р. буде проведений XIV з'їзд УСРП, а учасники зборів прийняли відозву «До усіх членів УСРП, які залишилися вірними марксистсько-ленінським ідеям» із закликом залишатися у лавах УСРП [44]. Також учасники зборів висловили підтримку курсу УСРП на радикальне оновлення і демократизацію всередині партії, перехід країни до багатопартійної системи і ринкової економіки з різними формами власності, включно з

приватною, та створення правової держави. В галузі зовнішньої політики оновлена УСРП, на думку присутніх, має прагнути до покращення взаємовідносин із сусідніми країнами, до реформи союзних зв'язків у системі Варшавського договору і органічно поєднувати цей процес з «входженням» до Європи [44].

Практично одноголосно збори підтримали пропозицію К. Гроса, який на з'їзді голосував за програму і статут нової партії, але був проти зміни її назви і відмовився вступати в УСРП, стати керівником оновленої УСРП [46]. Також К. Грос заявив, що в УСРП нема власності, оскільки вона відмовилася від неї на користь держави у 1976-1977 рр., а коштовності, які знаходилися у власності партії, у 1962 р. були передані Угорському національному банку (їх прийняв тогочасний міністр фінансів Угорщини Р. Ньерш).

Групи, які вважали себе продовжувачами справи УСРП і не визнавали рішення її жовтневого з'їзду, на якому виникла УСРП, продовжували проводити мітинги, збори, зустрічі. 17 грудня 1989 р. 500 делегатів і 200 запрошених (за іншими даними 782 делегати) розпочали роботу XIV з'їзду УСРП. У доповіді К. Гроса були детально проаналізовані питання оновлення УСРП, методів її роботи, зв'язків з населенням, ефективної перебудови керівних органів, політичної та економічної ситуації у країні [47]. К. Грос заявив, що майбутня партія пориває з усіма помилками своєї попередниці [48].

Згідно прийнятого статуту партії, вищим органом УСРП був з'їзд. Центральний Комітет партії повинен складатися із 89 осіб, одну третину із яких обирає з'їзд, а дві третини – делегуються первинними організаціями. Нове керівництво УСРП очолив Д. Тюрмер, заступниками його стали Ш. Ньіре, Т. Кої та А. Пожоні. Були обрані Виконавчий секретаріат ЦК УСРП у складі 11 осіб і ЦК УСРП у складі 28 осіб (зокрема увійшли К. Грос, Я. Берец, Ф. Пуйя і Р. Рібанські) [49, с. 10; 50].

Таким чином, значною мірою завдяки К. Гросу, з'явилася оновлена УСРП – єдина марксистсько-ленінська партія Угорщини. Водночас партія виступала за юридичну рівність усіх видів власності, віддаючи перевагу змішаним, а також за політичний плюралізм [50]. Голова партії Д. Тюрмер зазначив: «Ми виступаємо за соціалізм і віримо, що це суспільство можна оновити. Майбутнє Угорщини – не реставрація капіталістичної системи, а модернізація соціалізму. Диктатура пролетаріату у нинішніх умовах, виконавши історичну місію, вичерпала свої можливості. Партія прагне до створення правової держави і перспективи країни бачаться у гуманістичному і демократичному соціалізмі» [49, с. 9].

Однак, «младореформатори» не змоги дати відповідь на основне питання: що ж таке «демократичний соціалізм». Колишній генсек партії К. Грос, підводячи підсумки XIV з'їзду УСРП, визнав: «Ми у самій партії не розібрались з елементарними питаннями. Багато хто, наприклад, не розуміє, що це таке –

демократичний соціалізм. Я запитав про це 20 осіб і отримав 20 різних відповідей, але суті ніхто не виклав» [51, с. 5].

Оновлена УСРП напередодні перших демократичних вільних виборів в Угорщині 1990 р., нараховувала близько 85 тис. осіб [43]. Це небагато, якщо порівнювати з чисельністю старої партії (понад 700 тис.), але вона залишилася найчисельнішою партією країни.

На виборах 1990 р. УСРП зазнала повної поразки – не пройшла в парламент – не набрала 4% голосів, необхідних для представництва в законодавчому органі. Це була своєрідна оцінка і діяльності К. Гроса, ідей, політичного курсу, які він відстоював в оновленій УСРП. К. Грос, який ще раніше втратив державну владу, і позбувся її в партії, опинився на периферії політичного життя. Серед причин поразки К. Гроса варто звернути увагу на ті, що виділив М. Горбачов: «Йому не вдалося налагодити взаєморозуміння і взаємодію з широкими колами реформаторськи налаштованої частини партії і суспільства. У цьому був його головний внутрішньополітичний тягар. Напевно, це відбулося тому, що він загалом тяжів до авторитарних методів. Позначилася і недостатність досвіду. Грос діяв самовідданно, але коли постало завдання реформування партії, йому не вистачало кадарівського мистецтва компромісів, маневрування» [16].

Парламентськими виборами 1990 р. Угорщина остаточно поривала з комуністичним минулим, ставала на шлях розбудови демократії і ринкової економіки. Зроблений нацією вибір на користь західної моделі став підсумком тривалої боротьби угорців за суверенітет країни. Перебудова системи державного соціалізму, започаткована Я. Кадаром і розвинена К. Гросом, закінчилась її колапсом і реставрацією капіталізму.

К. Грос, який під час складного та відповідального етапу сучасної угорської історії – суспільних змін – зайняв вищі державну і партійну посади, очолив перебудову кадарівської моделі соціалізму, на нашу думку, під тиском суворих реалій вимушений був сприяти тому, щоб відбулася поступова і мирна еволюція однопартійного режиму в бік політичного плюралізму, економічної свободи, дотримання людських прав, розширення і поглиблення зв'язків з країнами Заходу. Безпідставними, політично заангажованими виглядають дорікання про те, що в умовах погіршення всіх основних показників розвитку, він, як Голова Ради Міністрів УНР, ініціював новий індивідуальний податок на прибуток для кожного громадянина в межах виконання програми стабілізації та інші непопулярні заходи, які були продиктовані потребами покращення фінансово-економічного становища країни. Заслуга К. Гроса у тому, що йому вдалося утримати в рівновазі внутрішньополітичні процеси в умовах зростаючої у країні соціально-економічної кризи.

Список використаних джерел та літератури

1. Пендзей І.В. Соціально-економічні та політичні перетворення в Угорщині (1988-1990 рр.). Становище в народному господарстві УНР напередодні прийняття програми стабілізації її

- економіки та соціальної сфери // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2010. – Вип.17. – С. 138-143.
2. The World Bank, World Debit Tables, 1988-1989. – Washington, D.C.: The World Bank, 1989.
 3. Желицки Б.Й. Общий кризис «реального социализма» и демократические преобразования в Венгрии // Вопросы истории. – 2000. – № 6. – С. 53-70.
 4. Lengyel L. A rendszerválto elit tündöklése es bukása. – Вр. 1996.
 5. Сообщения венгерского и румынского агентств // Правда. – 1988. – 28 июня.
 6. Шакина М. Трагедия в Тыргу-Муреше // Новое время. – 1990. – № 14. – С. 17.
 7. Magyar Irjúság. – 1988. – 19. ez.
 8. LeMonde. – 1988. – 10 november.
 9. Шестаков Б. Уметь слушать и убеждать. Карой Грос (Венгрия) // О них говорят: (20 политических портретов) / А. Красиков, С. Воловец, Б. Шестаков и др. – М.: Политиздат, 1989. – 447 с.
 10. Кто есть кто в мировой политике / Редкол.: Кравченко Л. П. (отв. ред.) и др. – М.: Политиздат, 1990. – 559 с.
 11. Сабо Л. Время решений // Правда. – 1987. – 10 октября. – С. 4.
 12. Пендзей І.В. Соціально-економічні та політичні перетворення в Угорщині. Програма стабілізації економіки й соціальної сфери та проблеми її реалізації // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2012. – Вип. 21. – С. 116-118.
 13. 100 вопросов и ответов о Венгрии: Справочник / Сост. В.Д. Дорохин; под общ. ред. В.Л. Мусатова, И. Хусара. – М.: Политиздат, 1990. – 252 с.
 14. Лукьянов Ф. ВНР: ориентация на рентабельность // Аргументы и факты. – 1988. – № 12. – С. 5.
 15. Дорохин В. Венгерская Народная Республика: программа стабилизации экономики // Международный ежегодник: политика и экономика. Вып. 1988 г. / АН СССР, Ин-т мировой экон. и междунар. отношений; гл. ред. О.Н. Быков. – М.: Политиздат, 1988. – С. 64-68.
 16. Горбачев М. Жизнь и реформы. Книга 1-2. – М., 1995. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gorby.ru/gorbachev/zhizn_i.../pa_geiu/
 17. Bartlett D. Losing the Political Initiative: The Impact Financial Liberalization in Hungary // The Waning of the Communist State Economy Origins of Political Decline in China and Hungary. – Berkeley: University of California Press, 1995. – P. 126-135.
 18. Колчин С., Николаев О. Экономика стран социалистического содружества в 1988 г. // Международная экономика и международные отношения. – 1989. – № 7. – С. 123-130.
 19. Назаров В., Николаев Л. Венгрия // Международный ежегодник: политика и экономика. Вып. 1989 г. / АН СССР, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений; гл. ред. О.Н. Быков. – М.: Политиздат, 1989. – С. 67-71.
 20. Хох Р. «Каждый чувствовал себя и победителем и побежденным» // Проблемы мира и социализма. – 1990. – № 3. – С. 12-17.
 21. Соловьева С., Миркин Я. Банковская реформа в Венгрии: проблема использования опыта // Вопросы экономики. – 1990. – № 7. – С. 111-120.
 22. Пендзей І.В. Соціально-економічні та політичні перетворення в Угорщині (1988-1990 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2014. – Вип. 25. – С. 108-115.
 23. Пендзей І.В. Соціально-економічні та політичні перетворення в Угорщині (1988-1990 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2010. – Вип. 17. – С. 87-90.
 24. Советско-венгерские переговоры // Правда. – 1988. – 20 апреля.
 25. Известия ЦК КПСС. – 1989. – № 1.
 26. Права человека важный фактор отношений // Венгерские новости. -1988. – № 8. – С. 1-2.
 27. Кувалдин В. Буш набирает очки? // Новое время. – 1989. – № 30. – С. 31.
 28. Шакина М. Диалог по правилам, или плюрализм по-венгерски // Новое время. – 1989. – № 6. – С. 34.

29. Трудные дни обновления. Выступление К. Гроса на пленуме ЦК ВСРП // Правда. – 1989. – 14 февраля. – С. 4.
30. Проект резолюции ЦК ВСРП // Правда. – 1989. – 17 февраля.
31. Nepszabadság. – 1989. – 28 aprilis.
32. Герасимов В. Отставка? Нет, перестройка рядов // Новое время. – 1989. – № 17. – С. 29.
33. Nepszabadság. – 1989. – 9 májys.
34. Közép-Európa mozgásban. – Bd., 1992.
35. Magyar Nemzet. – 1989. – 24 junius.
36. Nepszabadság. – 1989. – 24, 26 junius.
37. Шакина М. Прагматики, реформаторы, радикалы // Новое время. – 1989. – № 29. – С. 34-36.
38. Заявление И. Пожгаи радиостанции «Свободная Европа». Партия национальных интересов в состоянии добиться успеха. Риск свободных выборов // Венгерские новости. – 1989. – № 7-8. – С. 3.
39. Колесников С., Шашков Е. Венгрия: приоритет реформы // Коммунист. – 1989. – № 16. – С. 94-105.
40. Népszabadság. – 1989. – 7 ortóber.
41. Сорчик Ш. Рождение ВСП // Проблемы мира и социализма. – 1989. – № 12. – С. 38.
42. Népszabadság. – 1989. – 22 november.
43. Руденко А. Как живет ВСРП // Правда. – 1990. – 27 мая.
44. Лукьянов Ф. ВСРП продолжит свою деятельность? // Известия. – 1989. – 18 октября.
45. Bihari M. Két kongreszus Magyarországon // Társadalmi Szemle. – 1990. – 1. sz.
46. Magyar Hirlap. – 1989. – 20 november.
47. Герасимов В., Иванов С. ВСРП: обновление, демократический социализм // Правда. – 1989. – 18 декабря.
48. Népszabadság. – 1989. – 18 december.
49. Тюрмер Д. «ВСРП жива, но это новая партия!» // Проблемы мира и социализма. – 1990. – № 12. – С. 8-12.
50. Népszabadság. – 1989. – 19 december.
51. Булах С. Что дальше? Пожгаи, Сюреш и Грос о будущем новой партии // Новое время. – 1989. – № 43. – С. 5.

Пендзей И.В. Карой Грос: основные приоритеты политики реформ (1987-1989 гг.).

Анализируются социально-экономические реформы правительства Кароя Гроса, его деятельность как генсека коммунистической партии. Раскрываются особенности мировоззренческого видения венгерскими «младореформаторами» назревших проблем общественного развития страны и предлагаемых ими путей их решения. Разделяя распространенное в венгерской и российской историографии критическое восприятие деятельности К. Гроса на высшем государственном и партийном постах, делается попытка дать сбалансированную оценку его роли в совершенном переходе страны к новому общественному и политическому явлению - многопартийности, парламентской демократии, прав человека, то есть фактической смене системы. Освещается международная деятельность К. Гроса, приводятся оценки его реформ М. Горбачевым и Р. Рейганом. Деятельность К. Гроса характеризуется на фоне ухудшения основных показателей развития страны, кризиса однопартийного социализма, международных вызовов. Значительное внимание уделяется характеристике процесса идейно-организационного надлома в правящей партии, деятельности реформистских сил радикального толка, которые группировались вокруг И. Пожгаи, выясняются обстоятельства снижения влияния «младореформаторов» и устранения К. Гроса из политики. Он не сумел преодолеть наследие ошибок ВСРП, отставив ее в обновленном обличьи, не поддержанном венграми на парламентских выборах 1990 г.

Ключевые слова: К. Грос, реформы, национальные меньшинсы, венгерская историография, «новорежимники», однопартийный социализм, ВСРП, ВСП, выборы.

Pendzey I. Károly Grósz: the Main Priorities of the Policy of Reforms (1987-1989).

The socio-economic reforms of the government of Károly Grósz, his activities as secretary general of the Communist Party, are analyzed. The peculiarities of the world-view vision of the Hungarian “young reformers” of the urgent problems of social development of the country and the ways of their solution proposed by them are revealed. Sharing the prevalent in Hungarian and Russian historiography of critical perception of K. Grósz’s work at the highest state and party posts, an attempt is made to give a more balanced assessment of his role in the country’s transition to a new social and political phenomenon – multiparty, parliamentary democracy, human rights, that is, the actual change of system. The article illustrates the international activity of K. Grósz, estimates of his reforms by M. Gorbachev and R. Reagan. K. Grósz’s activities are characterized by the deterioration of key indicators of the country’s development, the crisis of one-party socialism, and international challenges. Considerable attention is paid to the characterization of the process of the ideological and organizational breakdown in the ruling party, the activities of radical reformist forces, which were grouped around I. Pozsgay, clarifying the circumstances of reducing the influence of “young reformers” and removing K. Grósz from politics. He failed to overcome the inheritance of the errors of the HSWP, defending it in renewed clothes, not supported by the Hungarians in the 1990 parliamentary elections.

Keywords: *K. Grósz, reforms, national minorities, Hungarian historiography, “new regimes”, one-party socialism, HSWP, HSP, elections.*